

relací a operací. Otázky přesnosti měření, smysluplnosti, validity a reliability, které kapitolu uzavírají, přinášejí mnoho cenných podnětů nejen pro rozvoj teoretických a obecně metodologických úvah o měření, nýbrž i pro užití měření v oblasti společenských věd, zejména ve sféře empirických výzkumů společnosti.

Závěrečná kapitola Berkovy práce se zabývá filozofickou problematikou měření. Autor v ní zdůrazňuje nutnost důsledné analýzy filozofické fundace měření jako předpoklad odpovědi na otázku, jaké jsou vlastně možnosti a meze měření. Problém filozofických základů měření pak konkretizuje takto: Má měření nějaký ontologicko-gnoseologický podklad v objektivní realitě či nikoli? Existují kvantitativní aspekty měřených předmětů, jevů a procesů nezávisle na měřicích procedurách či nikoli?

Čtenář, který je o vývoji problematiky měření zevrubně informován (ať již se jedná o problematiku fyzikálního či mimofyzikálního měření), pochopí, že v těchto dvou otázkách je skutečně koncentrována základní filozofická problematika teorie měření (i když pochopitelně není beze zbytku vyčerpána). Autor na tyto otázky odpovídá zcela v souladu s principy materialistické dialektiky.

Nejen v této kapitole, ale v celé práci provádí důslednou kritiku soudobých nemarxistických koncepcí teorie měření a i když po zásluze objektivně oceňuje přínos, který k rozvoji problematiky měření přinesly, ukazuje, že důsledně vědeckou teorii měření, která má rovněž maximálnígnoseologickou hodnotu, je možno vybudovat a rozvíjet pouze na metodologických základech materialistické dialektiky jako organické součásti marxisticko-leninské filozofie.

Ve svém celku představuje kniha K. Berky angažovanou a vědecky fundovanou studii, která řeší aktuální teoretické a metodologické otázky, bez jejichž dopracování do roviny výzkumných metod a technik je další rozvoj sociologie nemyslitelný. Práce je proto zajímavá zejména pro ty čtenáře, kteří se věnují problematice metodologie sociologických výzkumů.

Vladimír Čechák — František Zich

Marie Jirková — Ladislav M. Sobotka: Demokratické vzdělání v socialistické společnosti

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978, 427 s.

Proces demokratizace vzdělání je problematikou velmi složitou a přes svoji společenskou aktuálnost je při své mnohostrannosti, dynamičnosti a konkrétnosti dosud relativně málo prozkoumán. V naší literatuře chybí zvláště syntetické monografické práce, které by zmapovaly tento proces v jeho komplexnosti a souvztažnosti k celospolečenským přeměnám v průběhu výstavby socialistické společnosti a utřídily bohatý empirický materiál opírající se o dílčí výsledky badatelů z různých vědních disciplín. Předložená studie významným způsobem tuto mezeru zaplňuje.

Způsob, který autoři zvolili, umožňuje utříditi a rozpracovati jednotlivá kritéria procesu demokratizace středního a vysokoškolského vzdělání. Za jeho klíčový moment považují badatelé ze socialistických zemí široké zpřístupnění vzdělání pracujícím a jejich dětem, zabezpečení optimálního složení uchazečů, přijatých studentů i absolventů středních a vysokých škol vzhledem k sociální struktuře obyvatelstva příslušné země. V průběhu výstavby socialismu bylo ve srovnání s rozvinutými kapitalistickými zeměmi dosaženo na středních a vysokých školách podstatně vyššího podílu studujících dělnického a rolnického původu. Důležitým ukazatelem prohlubování demokratizace vyššího vzdělání je i vzrůstající podíl žen a mužů mezi uchazeči o studium, mezi studenty a absolventy středních a vysokých škol, ve skupině socialistické inteligence. Dalším ukazatelem demokratizace školství a vzdělání je odpovídající proporcionální zastoupení studujících a absolventů středních a vysokých škol, kteří přicházejí z měst a venkova, právě tak jako zabezpečování komplexní, cílevědomé, systematické a na vědeckém základě založené péče o socioprofesionální orientaci dětí a mládeže na všech stupních školského systému. Důležitou roli hraje též způsob výběru uchazečů ke studiu, metody a techniky uplatňované v průběhu přijímacího řízení, dobrá úroveň kvality vzdělání a výchovy na školách v různých regionálních oblastech aj. Zásadní význam má však charakter školské soustavy samé, její struktura, organizace a kvalita předávaného vzdělání, podmíněná společenskými vztahy a potřebami. Jednotná školská soustava nejen garantuje všeobecné vzdělání pro všechny občany, ale i návaznost jednotlivých stupňů a větví školské soustavy, jejich dostatečnou propustnost, odstranění bariér a slepých linií. Pro-

ces demokratizace vzdělání a výchovy proto zahrnuje jak procesy dynamických kvantitativních přeměn a růstu v oblasti vzdělání a výchovy, tak i kvalitativní progresivní přeměny ve vzdělanosti a kulturnosti obyvatelstva, kvalitativní obsahové změny, změny struktury, organizace a společenské funkce vzdělání a výchovy.

Těmito kritérii jsou limitovány i aktuální úkoly související s realizací *Projektů dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy*. Náročným perspektivním úkolem je postupné zabezpečení úplného středoškolského vzdělání pro všechny schopné příslušníky mladé generace a sledování dlouhodobé a komplexní socioprofesionální orientace dětí a mládeže. V současné etapě předpokládá sblížení různých typů středních škol (po stránce obsahové, metodické a funkční) s odbornými učilišti, zejména s těmi, která poskytují úplné středoškolské vzdělání. Významnou podmínkou je také organizační začlenění předškolní výchovy do vzdělávacího systému s perspektivou, že předškolní výchova se stane postupně povinnou pro všechny děti.

Srovnávací rozbor podmínek demokratizace vzdělání v socialistických a kapitalistických zemích provádí L. M. Sobotka v druhé kapitole knihy. Ukazuje, že v socialistické společnosti je úsilí o demokratizaci kultury a vzdělání po stránce obsahové, strukturní a funkční nedílnou součástí programu budování nové, vysoce demokratické a spravedlivé společnosti a jeho realizace. Ve vyspělých kapitalistických zemích je určitý stupeň demokratizace vzdělání převážně produktem živelných procesů probíhajících v oblasti ekonomiky a v dalších sférách společenského života, je živelně vynucován, ale zároveň striktně limitován potřebami a podstatou kapitalistické společnosti.

Kvalitativní odlišnost přístupu k vyššímu vzdělání v socialistických a kapitalistických zemích není dána kvantitativním růstem středoškolských a vysokoškolských studentů v těchto zemích, nýbrž souvisí primárně se sociálním složením středoškolských a vysokoškolských studentů. Přestože podíl dělnické třídy tvoří v sociální struktuře vyspělých kapitalistických států 40 až 50 % z celku všeho obyvatelstva, je relativní zastoupení dětí z této základní společenské třídy mezi vysokoškoláky značně poddimenzováno (v USA například o 25 %). Enormně nízký podíl dětí z dělnických rodin mezi vysokoškoláky má například v šedesátých letech Švýcarsko (3,7 %), Rakousko (5 %), NSR (5 %), Holandsko (6 %). V kapitalistických zemích jsou na vysokých školách také silně poddimenzovány počty dětí z rodin rolníků, zvláště drobných rolníků.

L. M. Sobotka ukazuje, že ve vysoce rozvinutých kapitalistických zemích se do jisté míry uvolňuje přístup na střední a částečně i na vysoké školy i pro část dětí z rodin manuálně pracujících, tak jak si to živelně vynucuje modernizace kapitalistického hospodářství, vědeckotechnický pokrok a snaha po neustálém růstu zisku. Vyšší vzdělání má však v podmínkách kapitalistické společnosti nadále instrumentální povahu, zabezpečuje určitou nezbytnou úroveň přípravy pracovní síly pro kapitalistické hospodářství, pro fungování celého systému. Je silně potlačena humanizující funkce vzdělání ve vztahu k jednotlivci i ve vztahu k celospolečenskému vývoji a pokroku. Vyšší a zvláště vysokoškolské vzdělání zůstává nadále doménou dětí z majetných a privilegovaných tříd, stejně jako obsazování společensky významných pozic.

V třetí kapitole práce se L. M. Sobotka zabývá *problematikou demokratizace přístupu k vyššímu vzdělání v některých socialistických zemích*. Mimořádnou pozornost věnuje úrovni demokratizace vzdělání v SSSR. V Sovětském svazu bylo dosaženo vysokého stupně kvalitatívního i kvantitativního rozvoje vzdělání obyvatelstva a demokratizace vyššího vzdělání z hlediska podílu nejširších vrstev pracujících, právě tak jako z hlediska charakteru, obsahu, funkce a cílů, jimž vzdělávací systém slouží. Velkých úspěchů bylo dosaženo v zastoupení jednotlivých tříd a sociálních skupin, zvláště příslušníků dělnické třídy, mezi studujícími na středních a vysokých školách.

Velmi podrobné údaje podávají obraz o demokratizaci přístupu k vyššímu vzdělání v PLR a v MLR. Autor jimi dokumentuje především sociální podmíněnost volby povolání a studia, přechod ze střední školy na školu vysokou, sociální strukturu vysokoškoláků aj. Zabývá se příčinami poklesu zájmu dětí z dělnických a rolnických rodin o všeobecné vzdělávací školy, který ovlivňuje skladbu studentů v prvních ročnících vysokých škol; analyzuje důvody, které si vyžadují systematickou péči socialistického státu a institucí o socioprofesionální orientaci mládeže, zvláště dětí a mládeže z dělnických a rolnických rodin.

V centru pozornosti M. Jirkové je proces *demokratizace vzdělání v Československu*. Autorka chápe vzdělání jako proces, jehož prostřednictvím jsou ve společ-

nosti předávány z generace na generaci poznatky, informace, dovednosti a kulturní hodnoty nutné pro další rozvoj člověka jako rodu i jako jednotlivce, jednak jako výsledek historického vývoje společnosti, úsilí člověka o aktivní přetváření přírody, společnosti a sebe sama. Demokratická vzdělání je z kvantitativního (přístup k vyššímu vzdělání, růst masovosti vzdělání) i kvalitativního hlediska od počátku nastolení diktatury proletariátu nedílnou součástí celkové výstavby socialistické společnosti a rozvoje člověka. Vzdělání neplní v socialistické společnosti pouze funkci přípravy pracovní síly pro národní hospodářství, jeho cíle nejsou omezeny pouze na společenskou výrobu. Ovlivňuje všechny oblasti života člověka. Je jedním z nejvýznamnějších činitelů v procesu utváření a rozvoje socialistického způsobu života, v procesu utváření osobnosti a v seberealizaci člověka. Plní tedy dvojí funkci: funkci přípravy pracovní síly pro národní hospodářství a funkci rozvoje lidské osobnosti po stránce intelektuální, emocionální i fyzické. Autorka komplexně hodnotí řadu předpokladů, které byly vytvořeny pro důslednou demokratizaci, a retrospektivně se zamýšlí nad demokratizačním úsilím v oblasti školství a vzdělávání v letech po druhé světové válce až do dnešní doby.

V samostatné kapitole se dále věnuje *problematice demokratizace přístupu k vyššímu vzdělávání v ČSSR a dynamice změn v sociální a třídní struktuře*. Problematiku exponuje v celé její složitosti: Jako významné faktory demokratizačního procesu zákonitě působí současný stav a dynamika rozvoje dělby práce, spojené s určitým stadiem vývoje socialistické společnosti; objektivní potřeba obnovování a doplňování jednotlivých tříd, sociálních vrstev a socioprofesionálních skupin struktury socialistické společnosti i jejího dynamického a perspektivního rozvoje. Tato objektivní potřeba je vyjádřena v požadavcích společnosti na přípravu pracovníků a odborníků určité profese a funkce. Z hlediska sociální mobility obyvatelstva, zvláště mladé generace, se tyto zákonité tendence objevují v podobě buď více či méně trvajících relativní mezigenerační stability, seberekutace určitých tříd, sociálních vrstev a skupin, nebo v jejich dynamickém vývoji, kvantitativním narůstání či ubývání. Na bohatém statistickém materiálu analyzuje autorka revoluční změny v třídní a sociální struktuře socialistické společnosti a jejich odraz v demokratizaci vzdělání.

V další materiálově bohatě fundované kapitole se M. Jirková zabývá *společenskými předpoklady a vývojem sociálního složení studentů středních a vysokých škol*. Na základě retrospektivních statistických přehledů a dílčích šetření podává rámcový přehled o realizaci demokratizačního úsilí společnosti v oblasti středoškolského a vysokoškolského vzdělání. Zamýšlí se nad tím, proč se zájem mladých lidí – pokud chtějí dále pokračovat ve studiu po ukončení povinné školní docházky – koncentruje především na střední odborné školy. Různá šetření, výzkumy i výsledky sekundární volby povolání ukazují, že na gymnázium studuje skupina mladých lidí, která je z hlediska motivačního a aspiračního značně nehomogenní.

V učebním programu gymnázií je nutno lépe řešit vztah mezi všeobecným polytechnickým a odborným vzděláním, které tyto školy poskytují, aby se usnadnil přechod maturantů nepokračujících ve studiu na vysoké škole do společenské praxe. Autorka věnuje pozornost extrémním výkyvům ve druhé polovině šedesátých let, kdy sociální složení studentů gymnázií naprosto neodpovídalo sociální struktuře obyvatelstva, a ukazuje, proč u středních odborných škol byla tato relace mnohem příznivější a stabilnější.

Výzkumy vzdělávacích aspirací středoškolské mládeže, jakož i výsledky šetření dětí na úrovni základní školy, potvrzují význam vlivu rodinného prostředí na průběh celého procesu volby povolání a socioprofesionálního zaměření. Autorka upozorňuje na postupný pokles relativního podílu absolventů ZDS, kteří byli přijati do učebního poměru v druhé polovině šedesátých let, a na vzestupný pohyb, k němuž došlo až v první polovině sedmdesátých let. Všimá si výrazné feminizace středního školství a opačného poměru chlapců a dívek v učňovském školství. Velmi zajímavá zjištění přináší též v pasáži pojednávající o souvislosti výsledků primární volby povolání se sociální strukturou pracujících.

Samostatná kapitola (M. Jirkové) je věnována demokratizaci přístupu k vysokoškolskému vzdělání v Československu. V letech 1955 až 1973 má kvantitativní růst absolutního počtu vysokoškoláků vzestupnou tendenci. V roce 1955 bylo v ČSSR na denním studiu 48 534 studujících. Tento počet se do roku 1973 více než zdvojnásobil.

Zajímavý je také vztah sociálního složení středoškoláků a vysokoškoláků. Relativně nejvyšší podíl dětí z dělnických rodin vykazují techniky a vysoké školy ekonomické, kde se současně na počtu uchazečů o studium poměrně značně podílejí absolventi středních odborných škol. Nižší podíl studentů tohoto sociálního původu je na univerzitách, kde převažují absolventi gymnázií, a na vysokých školách zemědělských (kde je tradičně vysoké zastoupení dětí z rodin rolníků).

V závěrečné kapitole knihy je zdůrazněno, že proces demokratizace středoškolského a vysokoškolského vzdělání je determinován nejen činiteli zásadního významu, jako jsou činitelé socioekonomické, politické, sociálně třídní, ale i činiteli regionálními.

Studie M. Jirkové a L. M. Sobotky je v naší marxistické literatuře dosud ojedinělá. Má charakter příručky pro učitele marxismu-leninismu a pro aspiranty v oboru společenských a pedagogických věd. V tomto směru je významným příspěvkem k syntéze informací o dosavadním stavu zkoumání v oblasti vzdělání a procesu jeho demokratizace. Její základní předností je soustředění prakticky všech dosud existujících statistických a výzkumných dat na ploše jedné publikace a zdařilý pokus o jejich souhrnnou interpretaci z hlediska problematiky demokratizace vzdělání. Práce je velmi cenným příspěvkem nejen učitelům marxismu-leninismu a aspirantům, ale všem, kteří často pracují v oblasti výzkumu vzdělání s empirickými daty.

Vladimír Grulich

František Zich: Co s volným časem?

Praha, Pressfoto 1978, 167 s.

Kniha Františka Zicha *Co s volným časem?* vyplňuje dlouholetou mezeru v naší sociologické literatuře. Od roku 1966, kdy vyšla publikace B. Filipcové *Člověk, práce, volný čas*, nebyla publikována studie, která by v plné šíři filozofických a sociologických souvislostí analyzovala problémy volného času a mimopracovní doby v rámci způsobu života socialistické společnosti.

Publikace vychází v nakladatelství Československé tiskové kanceláře Pressfoto v nové edici *Odpovědi*, která usiluje o kvalifikovanou orientaci „čtenáře v nejdůležitějších domácích i zahraničních otázkách“ a je zacílena proti „falešnému vědomí, jež v oblasti sociální psychologie vytváří přímo či nepřímo buržoazní propaganda“. V této knižnici byla zatím publikována výlučně díla z oblasti zahraniční politiky a globálních celosvětových problémů; z oblasti kritiky neomalthusiánských koncepcí, studie o americko-vietnamském konfliktu apod. Recenzovaná publikace je první knihou se sociologickou tematikou, což svědčí o zájmu nejširší veřejnosti právě o volný čas, o jeho atraktivitě i významu v současném ideologickém boji.

Kniha je pěkně graficky upravena Liborem Fárou a doplněna černobílými fotografiemi. Při jejich výběru převládaly však spíše estetické zřetele a k vlastní sociologické fotografii má výběr i řazení fotografií poměrně daleko. Je to škoda, neboť u nás existují autoři (Pokorný, Štecha a další), kteří se sociologické fotografii dlouhodobě věnují a to i se zaměřením na problematiku volného času. O tom svědčí mimo jiné Štechův cyklus „Chataři“, vystavovaný v uplynulém roce ve foyeru Činoherního klubu nebo cyklus fotografií T. Pokorného věnovaný venkovským tanečním zábavám.

Vazba na edici s širokým popularizačním posláním má ovšem určité důsledky pro charakter zpracování tématu. V knize je na minimum omezen odkazový aparát a rovněž statistické údaje a výsledky výzkumů jsou prezentovány jen v míře nezbytně nutné. V době expedice publikace již převážná část údajů zastarala (např. údaje o vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby). Nejsou využity například novější údaje z výzkumů VÚ obchodu či VÚ kultury, chybí odkazy na zajímavé výzkumy P. Tomáška a S. Valné z VÚ životnej úrovně v Bratislavě a výzkumy J. Možného.

Těžiště práce spočívá v konceptualizaci problému a ve vyjasnění (či spíše nastolení) základních axiologických otázek spojených s výzkumem volného času a hodnocením volnočasových aktivit. Kniha zachovává tradiční rozčlenění výkladu otázek volného času. První dvě kapitoly jsou věnovány teoretickému a pojmovému vyme-